

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Van Hoen (tzo Broeck) tot Von und zu Hoensbroeck

De lezer van Het Land van Herle herinnert het zich: in afleveringen vóór en in 1976 werd diverse malen aandacht geschonken aan de familie Van Hoensbroeck. Ook de auteurs Van de Venne, De Win en Peeters hebben zich als het ware steekproefgewijs bewogen in de geschiedschrijving van Hoensbroek en van diegenen, die aan de gemeenschap hun naam gaven:¹ de vooraanstaanden uit het geslacht Van Hoensbroeck.

De auteurs schreven indertijd, dat de familie Van Hoensbroeck na de opheffing der feodale rechten niet méér betekenis had dan die van grootgrondbezitters: bezittingen als een monumentaal kasteel, een meelmolen, enkele andere gebouwen en hofsteden. Haar genealogie werd dan ook behandeld tot kort na de komst der Fransen, laten we zeggen: tot 1796. Intussen mag men zich afvragen, hoe de beschreven boeiende historie van deze familie zich nadien heeft voortgezet. Niet zelden is het moeilijk een vraag als deze te beantwoorden: veel raakte in vergetelheid en uit het gezicht, zo zegt men. In ons geval hoeft dit ontwijkende (!) antwoord niet te worden gebruikt. Graaf Wilhelm Von und zu Hoensbroeck, op kasteel Haag bij Geldern, heeft ten behoeve van de geschiedschrijving inzage gegeven in het familie-archief en zijn weduwe —sinds 1973— die nu familiehoofd is heeft dat gecontinueerd.

Hoofd- en zijlinies

Zo zijn er wel degelijk mogelijkheden om te beschrijven hoe het dit ons zo na liggende geslacht sinds het einde van de 18de eeuw is vergaan. Zij het: niet uitputtend; men kan uiteraard slechts kiezen. Want de familie, hoewel niet meer te Hoensbroek

woonachtig, leefde zowel in de rechte stam als in de zij-linies voort. De auteurs voegden indertijd als losse bijdrage aan hun werk een „uitgebreide stamreeks“ toe die in feite slechts een overzicht gaf van de „rechte“ lijn van afstamming. Alleen een summier gehouden afstammingslijn in de latere linie Kellenberg werd bijgevoegd en over deze linie in het verloop van deze bijdrage méér.

Eerst maar eens aan de hand van de zo even genoemde „stamreeks“ een stap terug in de historie. Men vindt er stichters van nevenlinies vermeld, onder meer — in de 15de eeuw — Johan, genaamd Hoen van Voerendaal, voorts Daniël voor de linie Van Spaubeek, wéér een Johan voor de linie Velroux, Plaineveaux en Beverst (waaruit verder de linie Terveurdt voortkwam) en dan nog in de 16de eeuw Johan voor de linie Oostham, Linsmeaux, Pietrain en Quaedmechelen en in de 17de eeuw Wolter voor de linie Geulle (waaruit verder de linie Oost-Eijsden en Overbach) en tenslotte alweer een Daniël, voor de linie Oud-Valkenburg.

Voor onze geschiedschrijving was een verder nagaan van deze linies niet van belang, mede niet met het oog op latere ontwikkelingen. Egidius Slanghen zij ons in zijn zienswijze daarbij tot voorbeeld, toen hij schreef: „Moge de stam der Hoen tzo Broeck, die fierlijk meerdere eeuwen overleefde, en al zijne neventakken ten grave zag dalen, nog langen tijd voortbloeien“². Dit hoeft niet weg te nemen, dat een lichte zijsprong in die „neventakken“ toch opmerkelijke bijzonderheden kan opleveren die — nu de gelegenheid zich voordoet — niet onvermeld mogen blijven. Zo bijvoorbeeld bij de linie van Oost-Eijsden, waaruit voortkwamen César Constantin Frans van Hoensbroeck in zijn tijd Prins-Bisschop van Luik, en zijn neef Frans Antoon Marie Constantijn de Méan, de laatste Prins-Bisschop van Luik en voorts (later) eerste aartsbisschop van Mechelen. Over beiden zijn in „Het Land van Herle“ publikaties verschenen³.

Hiërarchisch verloop

Intussen moet het de lezer opvallen, dat er immer een hiërarchisch verloop der familie aanwijsbaar is: er is een „stamhoofd“, een „chef de famille“, ook nu nog, zoals verderop in deze bijdrage zal blijken. Om dat te illustreren, zij verwezen naar bijvoorbeeld Herman II Hoen (1429-1454) die kinderloos overleed. Beschreven zijn de familieveten tussen deze Herman en zijn broer Johan Hoen die óók „heer“ was (1434-1447) en genoemd werd „Hoen van de Keuken“. Hij werd uiteindelijk de stichter van de reeds genoemde linie Velroux c.a.⁴, maar de vraag is op dit ogenblik: vanwaar die „keuken“? Wel, als men zich in onze tijd van die veten een voorstelling wil maken, moet men het Kasteel Hoensbroek niet zien in zijn huidige omvang en vorm. Toen namelijk, in die 15de eeuw, bestonden er: één deel als oud huis

met daaraan gebouwd (en als versterking bedoeld) de ronde toren zonder dak (donjon) èn een nieuw-gebouwd deel ten zuidoosten daarvan en er direct op aansluitend met vierkante kleine torengebouwen, ridderzaal en grote keuken. Herman bewoonde het oude huis met de ronde toren, Johan het nieuwe, mèt de keuken tot hij in 1447 verhuisde (Velroux).

Na Hermans dood in 1454 werd zijn andere broer, Nicolaas, opvolger „als heer” en hij bleef dat tot in 1474. In diens linie zette zich de erfopvolging voort. Een eeuw later komen we dan terecht bij de toenmalige „heer”: Wolter Hoen (1543-1576), achterkleinzoon van genoemde Nicolaas, die ook al kinderloos overleed.

Hoofdgebouw van kasteel Türnich (westzijde). Toestand ca. 1935.

Wolter was al drager van een traditie: de eigendommen der familie moesten zoveel mogelijk in stand gehouden worden (niets verbrokkelen, niets verdelen, handhaving van het eerstgeboorterecht in de mannelijke afstammingslijn). Maar al bleef Wolter kinderloos, zijn directe verwanten waren uiterst talrijk naar de begrippen van onze dagen: uit het huwelijk van zijn ouders waren maar liefst negentien kinderen geboren, eerst negen jongens en vervolgens tien meisjes. Wolter was de oudste (vandaar zijn „heerschap”). Die ouders waren Herman III, heer Hoen, en Maria van Dave(r), vrouwe van Linsmeaux, Pietrain, Oostham, Beverloo en Quaedmechelen.

De negentien kinderen volgden uiteenlopende bestemmingen. We ontmoetten Wolter al. Naast hem ontwaren we zijn acht broers. Broer Willem overleed op 25-jarige leeftijd. De twee

jongste broers waren al jong overleden. Nicolaas werd commandeur in Bernissem, Herman werd religieus in Kornelimünster, Arnold kanunnik in St. Lambert-Luik, Johan heer op Oostham c.a. (de erfenis van moederszijde); Godart tenslotte, die reeds als kind voor de priesterlijke stand bestemd was, voelde daar niet veel voor en zo kwam het dat hij het was die vader Wolter bij diens overlijden opvolgde als „chef de famille”. Resteren de tien zusters. Meisjes deden er in die tijd niet zo erg veel toe, al waren er uitschieters. Hier niet: twee waren jong overleden, drie werden kanunnikes in Herckenrode, twee gingen naar Nijvel (Nivelles), één als proosdin, de ander als abdis, twee gingen naar Nonnenmillen (bij Tongeren), de ene als abdis, de andere als „gewoon” religieuze. De laatste vond haar weg eveneens in de religieuze staat: zij ging als kanunnikes naar Houthem-St. Gerlach, later naar Heinsberg. Over déze levens valt óók te schrijven, maar dat valt buiten het bestek van deze bijdrage.

Godart

Keren we terug naar de eerdergenoemde Godart, de nieuwe „heer” toentertijd. Hij was reeds in 1554 gehuwd met Geertruid Scheyffart van Merode. De verbintenis bracht vijf kinderen voort: twee dochters en drie zonen. De dochters gingen als religieuzen naar Nijvel —de ene als kanunnikes, de andere als proosdin. De zonen waren Herman (heer van Oostham c.a.), Wolter (heer van Geulle) en Ulrich. De laatste trad in het spoor van de hiërarchie als heer van Hoensbroek (1584-1631). Daarmee is evenwel niet alles gezegd: Godart had méér kinderen. Publicitair zijn andere genealogieën daar soms uitvoeriger over (men zie bv. „Heren en Graven van Egmond”, dr. A.W.E. Dek, 1970), maar toch komen ook uit het archief van de familie Van Hoensbroeck enkele bastaards tevoorschijn. Niet, dat dit de loop van de familiebeschrijving beïnvloedt, maar toch, ze zijn er⁵.

Men ontmoet: een natuurlijke dochter, kind van Maria Proesten uit Haesdal, en een natuurlijke zoon Nicolaas. Beide kinderen zijn als begunstigden genoemd in het testament van Godarts broer Arnold. Voorts zijn in de akte van scheiding en deling die Godarts vijf wettige kinderen getekend hebben, enkele renten genoemd ten laste van het huis Hoensbroek, c.q. speciaal belegd voor de alimentatie en het verdiende loon van natuurlijke kinderen van Godart⁶. Opmerkelijk is, hoe deze zo op zijn wijze geleefd hebbende Godart in zijn testament van 1584 zijn wettige kinderen aanmaant „om christelijk te leven, hun goed ter ere Gods en ter onderhouding van hun naam en stam aan te wenden en het niet in pracht en hoogmoed te verbringen” (bedoeld is: verbrassen)⁷.

In de nu bestaande vier eeuwen nakomelingschap van Godart,

waarbij de familienaam achtereenvolgens veranderde in „Van Hoensbroeck“, „Van en tot Hoensbroeck“ en nu, verduist, in „Von und zu Hoensbroech, treft men in opvolging stellig een aantal personen aan, omtrent wie in het familiearchief vele en interessante mededelingen zijn vastgelegd⁸. Enkele schrijvers hebben daarover al verslag gedaan⁹.

Kasteel Kellenberg (de oude burcht aan de Kalle).

„De kloeken luyden“

Eén was Franz Arnold Adriaan Johan Philip (kortweg Franz Arnold), rijksgraaf en markies van Hoensbroeck, die gehuwd was met Anna Catharina Sophia, rijksgravin van Schönborn, bij wie hij 23 kinderen had. Hij overleed, naar de overlevering wil diep betreurd, op 22 augustus 1759 op kasteel Hillenraadt. De toenmalige schout van de plaats Hoensbroek gaf een bevelschrift uit aan de onderdanen ter plaatse; het luidde als volgt¹⁰: „Bij het afsterven van Syne Excellentie den Heere Marquis van ende tot Hoensbroeck, erfmarschal des vorstendoms Gueldre ende Graeffschaps Zutphen actuelen Keyserlycken Geheymraedt van State etc. etc. is goedgevonden dat tot syne Hooggeb. gedachtenis ende laeffnisse van syne ziele door de onderdaenen dezer Heerlyckheit geduyrende ses consecutieve weken daegelycks drymaal, te weten 's morgens ten zes ure, 's middags en de aen den avondt, ieder reyse dry posen, met alle de kloeken sal worden geluydt, weswegen aan de Rottmeesters gelast wordt om sulx aen de onderdaenen, ieder respectivelyck in syne rott aen te kondigen en

daegelycks dry capabele mannen, successivelyck by tour, daertoe te commanderen op pene van een goudgulden amende. Actum Hoensbroeck den 27 Augustus 1759 (get.) J.W. Franssen''.

Chefs-de-famille

Van de niet meer als heer optredende nakomelingen zijn – gezien hun relaties – óók nog wel enkele chefs-de-famille interessant. In opvolging zijn dat:

1796-1844 Clemens Wenceslaus Philippus Josephus Joannes Baptista (kortweg Clemens Wenceslaus), rijksgraaf en markies Von und zu Hoensbroech, achtereenvolgens gehuwd met Alexandra Maximiliana baronesse van Loë-Imstenrade en Eugenie, gravin van Schaesberg. Op kasteel Haag, waar hij woonde, ontving hij diverse groten der aarde, zo op 12 en 13 september 1804 Napoleon, op 5 en 6 juli 1814 tsaar Alexander en op 14 juli 1814 de Pruisische kroonprins en latere koning Frederik Wilhelm IV.

1844-1874 Franz Egon, rijksgraaf en markies Von und zu Hoensbroech, gesproten uit het eerste huwelijk van voornoemde Clemens Wenceslaus en gehuwd met Mathilda Huberta, rijksbaronesse van Loë-Wissen. Op kasteel Haag was hij op 13 juni 1855 gastheer van de kroonprins van Pruisen, de latere koning-keizer Wilhelm I die hem er op 12 september 1863 nogmaals bezocht, maar nu als koning. In 1848 werkte hij mee (Paulskirche Frankfort a.M.) aan de totstandkoming van de nieuwe grondwet. Hij was koninklijk Pruisisch Regierungsrat, koninklijk kamerheer en mede-oprichter van de Rheinische Ritterschaft. Vanaf 1849 was hij ongeneeslijk blind. In 1856 schonk hij aan de pas opgerichte fanfare (nu de koninklijke harmonie St. Cecilia te Hoensbroek het donker-violet fluwelen vaandel dat met het in goud en zilver geborduurd familiewapen erop meer dan honderd jaren sieraad en trots van het korps is geweest. Hij was ook de vader van Paul Cajus van Hoensbroeck (ex-jezuïet) omtrent wie in Het Land van Herle publikaties verschenen zijn¹¹.

1874-1922 Wilhelm Franz Anton Aloys Apollinar Hubert Rudolf Thimoteus Maria (kortweg Wilhelm Rudolf), rijksgraaf en markies Von und zu Hoensbroech, gehuwd met de Oostenrijkse prinses Maria Eleonora zu Windisch-Grätz. Op 4 juni 1913 ontving hij op kasteel Haag keizer Wilhelm II.

1922-1948 Franz Lothar Maria Wilhelm Augustinus Klemenz Hubertus (kortweg Franz Lothar) rijksgraaf en markies Von und zu Hoensbroech, gehuwd met Maria Agnes, gravin Von Westerkholt und Gysenberg. In 1927 was hij het die kasteel Hoensbroek verkocht, er de eis van restauratie en behoud bij stellend.

1948-1973 Wilhelm Marie Ferdinand Karl Franz Hubert (kortweg Wilhelm), rijksgraaf en markies Von und zu Hoensbroech. Deze verleende toestemming tot het gebruik van het familie-

archief voor het schrijven der „Geschiedenis van Hoensbroek“. Sinds 1973 treedt zijn weduwe Felicitas Garnerin de la Thuille von Montgelas op als chef-de-famille. Ook zij woont op kasteel Haag, waarvan het grote woonhuis in de Tweede Wereldoorlog geheel werd verwoest. Opvolger als „chef“ wordt waarschijnlijk de nog ongehuwde Wolter Hubertus, rijksgraaf en markies Von und zu Hoensbroech, geboren op Haag op 19 januari 1944. Drie kinderen uit het gezin huwden niet-adellijke partners.

*Het bruidspaar Reinhard,
rijksgraaf von und zu Hoensbroech, en Immaculata,
aartshertogin van Oostenrijk, op Wallsee (Neder-Oostenrijk).*

De linie Kellenberg

Het is — zoals de lezer duidelijk zal zijn — onbegonnen werk om de totale familieverhoudingen, huwelijken, nieuwe zijlinies enz. te beschrijven. Slechts voor één familietak wordt gaarne de aandacht gevraagd en wel omdat langs die tak de toestemming van graaf Wilhelm (1948-1973) verkregen werd om het familiearchief voor geschiedschrijving te benutten. Deze tak is de linie Kellenberg (ook Törnich en Breill).

Van deze linie was voornoemde Franz Egon (1844-1874) de stamvader. Uit zijn huwelijk werden negen kinderen geboren. Eén van zijn zonen, kortweg Eugenius genaamd, rijksgraaf Von und zu Hoensbroech, huwde een baronesse Von Brenken en werd daardoor heer op Törnich en Welterode; dat huwelijk bleef kinderloos. Franz Egons jongste kind was Clemens Wenceslaus Levin Joseph Aloysius Apollinaris Hubert Maria Casimir (kortweg: Clemens Wenceslaus), rijksgraaf Von und zu Hoensbroech. Hij huwde Cunigunda Maria Everhardina Huberta Apollinaria Magnus Odilia Josepha (kortweg: Cunigunda), Reichsfreiin Raitz von Frenzt, geboren en wonende op kasteel Kellenberg, waardoor hij heer op Kellenberg werd (1888-1929). Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren. Van dezen overleden er twee vroegtijdig en één op 18-jarige leeftijd. Op speciaal verzoek van Wagner speelde Clemens Wenceslaus de 2-de viool in het orkest bij de première van Tannhäuser in Bayreuth.

Clemens Wenceslaus werd als heer op Kellenberg opgevolgd door zijn oudste zoon Franz Lothar Antonius Wilhelm Apollinaris Rupertus Quirinus Hubertus Aloysius Maria (kortweg: Franz Lothar), rijksgraaf Von und zu Hoensbroech (1929-1951). Hij huwde tweemaal: eerst met Helena Maria Magdalena Huberta Maria, Freiin von Loë, geboren in Heerlen op 6 november 1896 en overleden in Davos-Wolfgang op 14 juli 1933, en later met Gabriële Maria Josepha Antonia, rijksgravin Von Spee, zuster van de bekende Duitse admiraal graaf Von Spee. Franz Lothar was een erkend jager op groot wild en Reichsjägermeister. Zijn jachtgebieden waren de Alpen, de Karpaten, Noorwegen en Canada. Een van de grote zalen van Kellenberg werd daardoor tot een museum van jachttrofeeën. Van zijn hand verschenen drie boekwerken, namelijk „Wanderjahre eines Jägers“, „Jagdtage und Nordlichtnächte“ en „Abseits vom Lärm“; het laatste boek zag eerst na zijn dood het licht en staat aan de spits van de Duitse jachtliteratuur.

Van de overige vijf kinderen van Clemens Wenceslaus was Eugen Marie Joseph Hubertus Antonius Aloisius Barnabas (kortweg: Eugen) de jongste zoon. Hij is rijksgraaf Von und zu Hoensbroech. Als petekind van zijn voornoemde kinderloos gebleven oom Eugenius werd hij door deze op 6 november 1919 geadop-

teerd (welke adoptie naar de Duitse wetgeving op 25 februari 1921 werd bekrachtigd) en daardoor kwam hij na het overlijden van Eugenius als heer op Törnich en Waterode. Hij huwde in 1935 met Agnes Maria Ursula Engelberta, Freiin Von Biegeleben. Het echtpaar heeft twee zonen, die beiden reeds met dochters uit de hoge adelstand gehuwd zijn. Zelf woont het nog steeds op Törnich. Het rococo-kasteel daar werd beschreven in deel 7/1975 der Rheinische Kunststätten". Eugen is kamerheer di spada e cappa van Z.H. de Paus en Ridder in de Orde van Malta. Het was

De eerste vijf van de zeven kinderen van de familie op kasteel Kellenberg.

door zijn bemiddeling dat graaf Wilhelm op kasteel Haag (zie 1948-1973) de toestemming tot het gebruik van het familiearchief voor geschiedschrijving gaf. Zijn echtgenote overleed op Törnich op 1 juli 1978.

Het derde kind van Clemens Wenceslaus was Mathilde Maria Huberta Appollinaria Josepha Odilia Antonia Ignatia (kortweg: Mathilde) rijksgravin Von und zu Hoensbroech; zij huwde in 1924 op Kellenberg met Hans Hugo Hilmar Renatus Maria, rijksvrijheer von Hake-Hasperde op Buchhagen (Halle in Brunswijk). Na in Keulen spontaan en belangeloos bij de kardinaal-aartsbisschop veel charitatief werk gedaan te hebben, gaf zij tijdens haar huwelijk aan de andere zijde van de Weser („in dem Lande zwischen dem Ith und der Ottensteiner Höhe") regelmatig godsdienstonderricht aan verspreid wonende katholieken en vor-

mingsonderwijs, spande elke zondag de landauer in, reed mensen ophalend naar verzamelplaatsen waar in die diaspora (bisdom Hildesheim) de H. Mis gelezen kon worden en reikte de communie uit, dit alles met de koetsier in livrei. Zij overleed, 56 jaar oud, kinderloos in 1947.

Franz Lothar

Genoemde Franz Lothar, heer op Kellenberg, 1929-1951, had in zijn eerste huwelijk vijf kinderen. Zijn vierde kind, Reinhard Heinrich Hubertus Maria (kortweg: Reinhard) rijksgraaf Von und zu Hoensbroech, volgde hem in 1951 op als heer op Kellenberg. Hij huwde wettelijk 14 mei 1959 te Koslar (bij Jülich) en kerkelijk 9 juni 1959 in de slotkapel van Wallsee (in de parochie Sindelburg - Neder Oostenrijk) met Maria Immaculata Mathilde Magdalena Elisabeth Gabriële Huberta Walburga (kortweg: Immaculata), aartshertogin van Oostenrijk, koninklijke Hongaarse prinses, uit het huis Habsburg-Lotharingen. Zij hebben zeven kinderen. Hij is heerboer-econoom en in landbouw- en autosportkringen (Nürnbergring) zeer bekend.

Van de andere kinderen van genoemde Franz Lothar willen wij gaarne nog vermelden:

Paulus Lothar Hubertus Maria (kortweg: Lothar) rijksgraaf Von und zu Hoensbroech, die te Hoensbroek in de parochie Mariagewanden (O.L. Vrouw van Banneux) op 17 april 1956 huwde met Stephanie Emanuela Anastasia, geadopteerde barones Von Failly-Goltstein (geboren Von und zu Eltz-Rübenach). Hij is heer op Breill-Geilenkirchen. Op 30 augustus 1971 verloren zij hun oudste kind Stephanie bij een auto-ongeluk nabij de ouderlijke woning. Hij is een expert op landbouwgebied en in de Landkreis als zodanig algemeen erkend.

Margaretha Kunigunde Franziska Petronella Huberta Maria Josefa (kortweg: Margarethe) rijksgravin Von und zu Hoensbroech, gehuwd geweest zijnde met Dr. Med. Günther Hille. Het huwelijk bleef kinderloos en zij zijn „freundschaftlich auseinandergelassen“. Zij is gespecialiseerd in longziekten en leidster dier afdeling in een der bekende ziekenhuizen van Keulen.

Ingeborg Mathilde Huberta Maria Margaretha (kortweg: Inge) rijksgravin Von und zu Hoensbroech, lerares in de Duitse taal (Studiënärztin) aan het gymnasium in Brühl.

Bastaardtak

In zijn tijd heeft geschiedschrijver Eg. Slanghen niet de gelegenheid gehad om alle archivalia, akten, enz. omtrent deze familie te verifiëren en hij heeft moeite gehad om een telkens voor hem opduikende naam „Hoen“ in het juiste verband te plaatsen.

Nú zijn gegevens bekend omtrent een reeds in de 15de eeuw ontstane familietak, die in akten zowel met „bastaard“ als met „natuerlick“ werd aangeduid. „Stichter“ van die tak was de reeds in die eeuw vermelde Daniël voor de linie van Spaubeek.

Deze tak leeft tot de dag van heden zowel in de naam Hoen als (door huwelijken) in meerdere door hun plaats in de maatschappij nu bekende Limburgse en Belgische familienamen voort.

Uiteraard wordt op deze tak niet nader ingegaan hoewel uitgebreide gegevens en deels een stamtafel voorhanden zijn.

Epiloog

Werden in vroegere tijden veel zonen van de familie geroepen tot het priesterschap, nu betaalde deze familie met negen van haar zonen als gevallen in de laatste oorlog haar tol aan dit wereldgebeuren. Onder hen waren vier officieren als zonen van Franz Lothar (chef-de-familie 1922-1948 op kasteel Haag). Hij en zijn echtgenote Maria Agnes gingen diep onder deze slagen gebukt. Voorts sneuvelde van de linie-Kellenberg Johannes Witiches Eugen Klemens Maximilian Hubertus Maria (kortweg: Jan), zoon van Franz Lothar, heer 1929-1951. Hij viel als officier 5 augustus 1944 in Rusland.

P.A.H.M. Peeters

NOTEN:

1. J.Th. van de Venne, J.Th.H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek*, 1967.
2. Eg. Slanghen, *Het Markgraafschap Hoensbroeck*, Maastricht 1859, blz. 166.
3. *Het Land van Herle*, 1969 blz. 52-63 en 1973 blz. 100-109 respectievelijk 1975 blz. 102-114 en 1976 blz. 39-47.
4. J.M. van de Venne e.a., a.w. blz. 53-58.
5. J.M. van de Venne e.a., a.w. blz. 68.
6. J.M. van de Venne e.a., a.w. blz. 68.
7. J.M. van de Venne e.a., a.w. blz. 78.
8. J.M. van de Venne e.a., a.w. blz. IX e.v.
9. Eg. Slanghen, a.w. blz. 134 e.v.;
P.A.H.M. Peeters in: *Het Land van Herle* 1961 e.v.;
C. Damen in: *Het Land van Herle* en in het bijzonder in zijn artikel „Uit de diplomatieke loopbaan van Arnold Adriaan, eerste markies van Hoensbroek“, 1976 blz. 61-67 en 103-109, 1977 blz. 11-21 en 37-48, 1978 blz. 7-15.
10. Eg. Slanghen, a.w. blz. 160-161.
11. *Het Land van Herle*, 1970 blz. 86-90 en 139-150, 1972 blz. 14-15.

Enkele kanttekeningen bij de Limburgse mijnhistorie

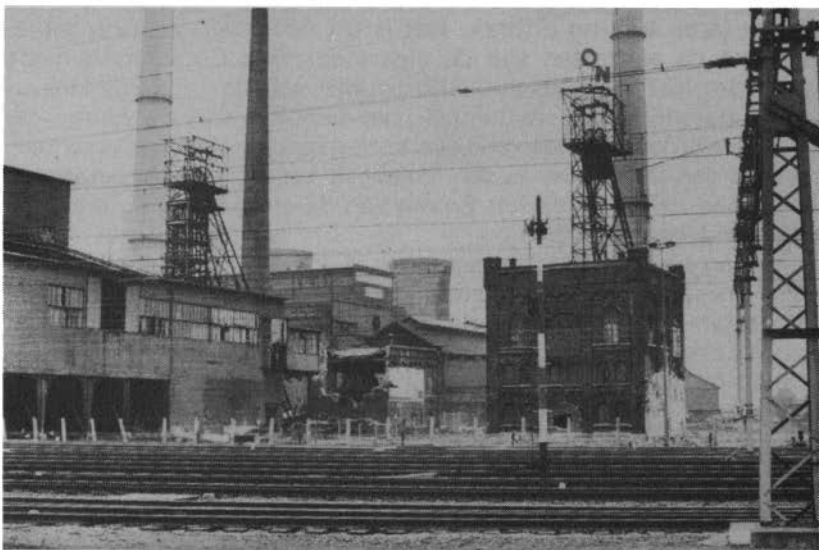
Naar aanleiding van het artikel van Hen Damen „Komt de mijnwerker in de Limburgse geschiedenis boven de grond?“¹ zijn wel enige kanttekeningen te maken. Zijn stelling is, dat het mijnwerkersleven in de oostelijke Mijnstreek tot dusverre maar weinig belangstelling heeft ondervonden in de geschiedschrijving en literatuur. Zijn uitgangspunt is hierbij de grammofoonplaat van de Limburgse cabaretgroep „Carboon“: „Witste nog Koempel“, een allerwege gewaardeerde plaat. Toch is dit uitgangspunt als basis te smal. Al ontbreekt bij ons een Zola, die in zijn roman „Germinal“ het epos van het mijnwerkersleven in het Noordfranse mijnbekken heeft geschreven (dit hebben wij gemeen met België, het Ruhrgebied en vele andere mijnbekkens, die geen van alle aandacht hebben gehad van zeer grote schrijvers), wij mogen niet zeggen, dat er in het geheel geen aandacht is besteed aan dit aspect van het mijnwerkersleven.

Naast diverse doctoraalscripties (Th. Wöltgens, 1966, W. Klaassen, 1975), naast romans o.a. van Felix Rutten, pater Jacques Schreurs en recentelijk Bèr Hollewijn en een toneelstuk van Herman Heijermans² vragen toch minstens een tweetal schrijvers de aandacht. Dit tweetal heeft geschreven rechtstreeks vanuit de sfeer van de mijn, waar zij zelf werkzaam waren en het bedrijf hebben gekend, niet door over de rand te kijken maar door er mede vergroeid te zijn. Ook niet vanuit de valse schijn van de romantiek, die zo sterk drukt op vele publicaties op dit gebied bij onze oosterburen.

Als eerste en belangrijkste zou ik willen noemen Tjeerd Pansman. Vanuit zijn gezichtspunt heeft hij in „De tocht door het donker“, Amsterdam 1929, het leven op en in de mijn zeer goed geschetst. Later heeft hij onder het pseudoniem Tjeerd Attes Attema een aantal schetsen gepubliceerd over het mijnwerkersbestaan, die door de Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond gebundeld zijn uitgegeven onder de titel „Het mijnwerkersleven“. Literair wat minder is het boek van G. Volting „Knoken Flip (een mijnwerker vertelt)“, onder auspiciën van de Culturele Raad Limburg uitgegeven omstreeks 1946. En zo is er meer voor wie wil spitten in de week- maand- en vakbladen, die in Limburg in de 70 jaar dat de mijnindustrie gebloeid heeft, verschenen zijn.

Het begrip „kolonie“, dat door Damen wordt genoemd, heeft verschillende betekenissen en behoeft geenszins denigrerend te zijn in die zin, dat het betrekking heeft op uitbuiting. Als de schrijver Frederik van Eeden in 1898 vanuit zijn zogenaamde

socialistische basis van gelijkheid voor allen in het Gooi met zijn woonexperiment begint, noemt hij dit „De kolonie Walden”. We spreken van kinderkolonies, de Nederlandse kolonie in Londen etc. Bij ons is dit woord waarschijnlijk overgekomen uit het Ruhrgebied, waar men de vele nederzettingen voor het onderbrengen van nieuw aangeworven personeel bij de grote ont-plooiing van de mijnbouw en de staalindustrie tussen 1890 en 1914 aanduidde met de naam „Kolonie”. In België en Frankrijk

De Oranje Nassau-mijn I aan de Kloosterweg te Heerlen, zoals wij die tien-tallen jaren hebben gekend. (Foto Dries Linssen, 1975).

spreekt men van „corons” en „cités”. Vóór de Eerste Wereldoorlog, een periode zonder paspoorten en deviezenproblemen, vormden de mijnwerkers een sterk trekkende groep arbeiders tussen Silezië en Noord-Frankrijk. In de mijngebieden moesten woningen ter beschikking staan om nieuw personeel veelal tijdelijk te huisvesten. De nieuwe mijnen ontstonden op plaatsen, die door de aard en ligging van het mineraal bepaald werden, veelal op plaatsen waar geen en zeker geen geschoold personeel aanwezig was. Dit personeel werd van her en der aangetrokken en moest onder dak gebracht worden. Er was geen openbaar vervoer, de fiets behoorde nog tot de luxe-artikelen, de woninggroepen werden dus gebouwd op niet te grote loopafstand van de mijnzetel. Rond de mijnzetel zelf in de allernaaste omgeving werden woningen gebouwd voor dat personeel, dat bij storingen, ongelukken of mankementen direct bij de hand moest zijn. Men streefde er naar, dat zich ook een arts in de buurt vestigde. De bedrijfsarts

was nog onbekend; bij ongevallen werd men, voor zover men niet in het ziekenhuis terecht kwam, door de huisarts behandeld. Vanaf 1918 kwam na enige strijd in de medische wereld hierin verandering. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vestigde zich de heer Dröge als eerste tandarts in Heerlen. Rond Kerkrade, Eijgelshoven en omgeving was men gelukkiger en kon men terugvallen op de tandarts van Herzogenrath. De Vrank, door Damen genoemd, is geen goed voorbeeld van een mijn dorp. De Vrank is namelijk nooit afgebouwd als gevolg van de crisis die op het eind van de jaren twintig uitbrak. Het is tot één straat beperkt gebleven met de aanzetten van de zijstraten. Ook Couvenrade heeft zijn eigen historie. Aanvankelijk zouden aan de zijde van Hoensbroek de mijnwerkerswoningen ten behoeve van de Emma gebouwd worden. Er was zelfs een kerk gebouwd. Daarna veranderde men van inzicht en kwam Treebeek tot stand, waarvan de ligging, toen de cokesfabriek Emma van de grond kwam, niet altijd even gelukkig bleek te zijn.

Namen van vorstelijke personen zijn in de Limburgse mijnen reeds vroeg in gebruik geweest. In de Franse tijd had men op de Domaniale mijn de schacht „Bonaparte“. Deze naam verdween uiteraard in 1815. In de jaren daarna werd de hoofdschacht naar koning Willem I „Willemschacht“ gedoopt. Als de Bergwerk-Vereeniging in 1858 een tweetaal concessies aanvraagt, geschiedt dat onder de namen „Willem“ (koning Willem III) en Sophie (zijn echtgenote). Onder de in de jaren zeventig verleende 13 concessies vinden we als bindingen met het vorstenhuis de namen: Prins Frederik, Koning Willem III en Oranje. Doordat deze concessies op het einde van de jaren tachtig vervallen werden verklaard, omdat men niet aan de financiële verplichtingen kon voldoen, hebben ze geen van alle geleid tot een mijnzetel. Wel was dat het geval met de Oranje Nassau, aanvankelijk verbonden aan een concessie-aanvraag van de Finantieele Maatschappij voor Nijverheidsondernemingen te Amsterdam. Na een accoord met een groep onder leiding van Henri Sarolea werd deze naam gegeven aan een concessie-aanvraag door laatstgenoemde, een concessie, die in 1893 verleend werd. In datzelfde jaar werd met de ontsluiting begonnen door de aanleg van de schachten Oranje Nassau I.

In 1901 werd door de wet van minister Ir. C. Lely het grootste gedeelte van het Limburgse mijnbekken gereserveerd voor staats-exploitatie. De motieven lagen nauwelijks in het economische vlak maar veel meer in het internationaal-politieke vlak: het weren van buitenlandse invloeden met name van de kant van Pruisen. Er werden twee velden aangewezen voor de aanleg van de eerste twee staatsmijnen en aangeduid met de letters A en B. Eerst in 1907 kregen zij bij koninklijk besluit de namen Emma en Wilhelmina. Bij koninklijk besluit van 1910 kreeg de derde

mijn de naam Hendrik. De naam Maurits is vastgesteld bij koninklijk besluit van 1915, toen besloten werd de in 1911 en 1912 aangekochte Maasvelden te ontsluiten. Dat uitgesproken nationale namen gekozen werden in die jaren had betekenis in verband met het boven aangehaalde motief: het zich te weer stellen tegen Überfremdung. We leven dan in een tijd van sterk uitgesproken Pruisisch imperialisme. Pan-Germanen, Alduitschers, militaristen en leden van de Flottenverein vinden, dat in feite Nederland slechts bestaansrecht heeft als een integrerend deel van het „Grote Duitse Rijk“.

Het terrein van de Oranje Nassau-mijn aan de Kloosterweg met het restant van de mijn en de opdringende gebouwen van het Centraal Bureau voor de Statistiek. (Foto Dries Linssen, 1978).

Eerst in de laatste jaren, kort voor de Eerste Wereldoorlog, werd het areaal van waaruit mijnpersoneel werd aangetrokken, uitgebreid over een groter gedeelte van Limburg. Het waren met name de Staatsmijnen, die zo veel mogelijk Nederlands personeel in dienst namen. Het openbaar vervoer werkte hieraan mede door het inleggen van mijnwerkerstreinen vanaf Roermond. Een grote handicap was, dat er tot 1914 geen directe verbinding per spoor bestond tussen Heerlen en Maastricht. Pas in 1914 werd de lijn Heerlen-Schin op Geul afgebouwd. Hoewel de mijnwerkerstreinen een verbetering brachten, was het geen ideale oplossing, omdat de reisduur vrij lang was. Een grote verbetering vormde de doorbraak van het autobussenvervoer. De reisduur werd hierdoor aanmerkelijk verkort.

In 1899, het jaar waarin in feite de ontplooiing van de Limburgse steenkolenmijnbouw begon (de mijn Oranje-Nassau werd in productie genomen), waren 813 personen werkzaam op de mijnen, waarvan 610 ondergronds en 201 mannen en 2 vrouwen bovengronds. Hiervan waren in dienst van de Domaniale mijn 379 mannen en 2 vrouwen, van de mijn Neu Prick 152 personen en van de Oranje Nassau-mijnen 280 personen. De mijnwerkersbevolking was op dat ogenblik geconcentreerd rond Kerkrade. Er woonden daar meer mijnwerkers dan er op de Kerkradse mijnen werkzaam waren: men werkte ook op één van de naburige mijnen in het Wormdal: Voccart, Kämpchen, Langenberg, Laurweg en Gouley. Deze laatste mijn was eigendom van de Luikse familie Demet en werd vele jaren geleid door de Belg Rasquinet. In de volksmond werd zij aangeduid als de „Welsche Koul” (de Waalse mijn) met als tegenhanger de „Hollandsche Koul”, de Domaniale mijn met jarenlang de Nederlander Egon van der Elst als directeur en een raad van commissarissen, waarin het Nederlandse element een belangrijke rol speelde niettegenstaande het feit, dat de grote meerderheid van het kapitaal tot na de Eerste Wereldoorlog in Duitse handen was.

Van der Elst is de eerste geweest, die oog had voor het sociale element, zoals blijkt uit de opzet van het mijnwerkersfonds van de Domaniale mijn uit het jaar 1856 en het door hem opgestelde mijnreglement uit 1876.

Met de mijntaal en typerende uitdrukkingen destijds gangbaar in het mijnbedrijf en speciaal ondergronds heeft de geboren Kerkradenaar wijlen dr. Winand Roukens zich jarenlang bezig gehouden. Voor zover mij bekend hebben zijn gegevens niet geleid tot een publicatie, wat op zichzelf jammer is, zeker nu het tijdperk van de steenkoolontginning met de sluiting van de mijnen zijn afsluiting gevonden heeft. Dit is één van de redenen, die voor mij aanleiding waren om door deze kanttekeningen een aanvulling te geven op het artikel van Hen Damen.

C.E.P.M. Raedts

NOTEN:

1. Het Land van Herle, 1978 blz. 33-36.
2. Felix Rutten, Onder den rook der mijn, een novelle uit Limburg, Amsterdam 1911; Jacques Schreurs, Moeder Elisabeth, Baarn 1947; Bèr Hollewijn, Slaven van het zwarte goud, Hofstede 1978; Herman Heijermans, Glück auf, 1911.

De kersteningsperiode van Zuid-Limburg (slot)

III. Het optreden van Sint Willibrord = Angelsaksische Missie.

De Moreau besluit zijn hoofdstuk over de missie met de woorden: „À la mort de Saint Hubert en 727, il devait rester bien peu de païens en Belgique”.¹ Toch geven de Karolingische capitularia wel aanleiding tot reserve. De Moreau erkent overigens de taaiheid van heidense praktijken: waarzeggerij, amuletten, bezweringen, heilige bossen, bomen en bronnen.² Daarom wil ik ook Sint Willibrord voor het zuiden tot een bisschop uit de missieperiode rekenen. Daarom heeft hij hier de laatste plaats.³

Willibrord is een Angelsaks, geboren rond het jaar 660, aan de oevers van de Humber. Als kind kwam hij in het klooster Ripon bij York, onder leiding van Wilfried. Daar was de regel van Benedictus al bekend, maar Willibrord vertoont ook de kenmerken van het peregrinari pro Christo, het Keltische ideaal. Vanuit Ripon ging hij naar Ierland en woonde daar lange tijd. Daar is het verlangen ontwaakt, om onder de Friezen te gaan werken. Het verhaal is bekend. In 690 stak hij met twaalf gezellen naar onze kusten over. Hij zag zijn vaderland niet meer terug. Hij stierf in 739. In 732 schreef Beda in zijn „Kerkgeschiedenis van het Engelse volk” over Willibrords verblijf in Ierland: Sed in Hibernia cum presbyter adhuc peregrinans pro aeterna patria duceret vitam” (toen hij omwille van het hemelse vaderland het leven van peregrinus leidde). Beda ziet dus in Willibrord het Keltische ideaal gerealiseerd.⁴

Toen Willibrord in Frisia aankwam, scheen het ogenblik gunstig. Sinds 682 had Pepijn van Herstal de alleenheerschappij. Hij richtte toen zijn aandacht naar het noorden. In 689 was daar zijn gezag gevestigd tot minstens aan de Rijn (die toen nog bij Katwijk in de zee stroomde), misschien zelfs tot aan Almere (de Zuiderzee) met Utrecht als uiterste voorpost. Men noemde dit gebied nu Frisia Citerior, het nabije Friesland. Want Frisia strekte zich uit langs de kust van het Zwin tot aan de monding van de Weser. Het omvatte het huidige Zeeland, Noord- en Zuid-Holland, Friesland en Groningen, Utrecht en misschien delen van Gelderland en Overijssel. De vrede tussen Pepijn en Radboud, koning der Friezen was bezegeld met een huwelijk tussen Pepijns zoon Grimoald en een dochter van Radboud. Maar Pepijn stierf in 714. Grimoald werd op reis naar zijn stervende vader te Luik vermoord. Het Frankrijk leek weerloos. Onmiddellijk opende Radboud de aanval. Toen greep Pepijns bastaardzoon, Karel Mar-

Sint Willibrord. (Miniatuur uit een graduale van de abdij van Echternach, 11-de eeuw; foto uit „Exposition Saint Willibrord“, Echternach 1958).

tel, in. In een vierjarige oorlog wist hij Radboud te verslaan. Deze stierf in 719. Karel breidde het Frankische rijk uit tot aan de Lauwerszee. Zijn kleinzoon, Karel de Grote, heeft de onderwerping der Friezen voltooid.

Dit is de achtergrond van Willibrords optreden. Toen hij in 690 landde, begaf hij zich naar het hof van Pepijn, om zich van diens hulp te verzekeren. Deze wees hem Frisia Citerior als missiegebied aan. Na eerste successen kozen de missionarissen één hunner, Suitbert, tot bisschop. Deze liet zich in Engeland wijden. Maar dat was niet naar de zin van Pepijn. Hij stuurde Willibrord naar Rome, om zich door de paus zelf te laten wijden. Het is duidelijk een politiek van baas boven baas. Pepijn wenste de zaak in handen te houden. Willibrord is op 22 november 695 te Rome tot bisschop gewijd.

Heeft hij in het zuiden, Brabant en Limburg, gemissionoord? Een omstrede vraag. De schrijvers beantwoorden haar naar hun regionale afkomst. Feit is dat zijn medewerkers allen in het „noorden“ werkten. Zou men daaruit mogen besluiten dat het land bezuiden de rivieren toen geen echt missiegebied meer was? Of zaten de Angelsaksen de eigen bisschop Lambertus in de weg? Of zijn ze hier (weer) komen werken na het débâcle van 714-719? Zeker is dat Willibrord goede relaties had met Frankische grootgrondbezitters in Noord-Brabant = Taxandrië. Men hoeft de schenkingsoorkonden er maar op na te slaan. Maar voor Limburg tasten we in het duister.

Nu zult u direct zeggen: En Susteren dan? Daarmee kunnen we dit overzicht afsluiten. Volgens Beda heeft Willibrord kloosters gesticht. Of dat in Utrecht geschied is, laat ik nu in het midden. Van Brabant is niets bekend. Maar twee kloosters eisen Willibrord als stichter of als mede-stichter op: Echternach en Susteren. Voor deze twee volg ik de mening van kanunnik Coenen, nl. dat beide kloosters gesticht zijn door Merovingische prinsessen. Irmina, dochter van Dagobert II (en misschien schoonmoeder van Pepijn van Herstal) stichtte met hulp van Willibrord Echternach; Susteren is gesticht door Vastrada, aangetrouwde kleindochter van dezelfde Dagobert. Susteren moet gesticht zijn kort vóór 700, in elk geval vóór Vastradas huwelijk dat rond het jaar 705 gesteld wordt. Zij is de moeder van de H. Gregorius van Utrecht en de grootmoeder van de H. Alberik van Utrecht.⁵ Er blijkt namelijk een bijzondere band te bestaan tussen Vastradas familie en Susteren. Wat Pepijn in 714 gedaan heeft, toen hij Susteren aan Willibrord gaf, is niets anders dan zich in deze stichting indringen en er over beschikken alsof het zijn eigendom was. Hij schonk ze aan Willibrord en bond deze nog meer aan zich. Immers, leest men de oorkonde van 714 goed, dan ziet men, niet dat Susteren toen gesticht werd, maar dat er al een kerkje en een huisje stond, of minstens bestaan had. Pepijn heeft dit gekocht

van Vastradas familie en er (misschien) nog wat aan toegevoegd en het aldus aan Willibrord gegeven. Habets spreekt van een „schijnbare edelmoedigheid maar inderdaad een trek van slimme politiek“. Zo werd Susteren een eigenklooster der Pepijnen, want de schenking geschiedt „in dier voege dat het ons en onze zoon Grimoald en zijn kinderen en de van Drogo en onze afstammeligen trouw moet blijven ... en onder onze ... voogdij en bescherming ... blijft staan“.

Wat moet Willibrord ermee doen? „... ut ibidem fratres peregrinos vel alios Deum timentes congregare debeat“. Hier hebben we weer de peregrini: Hij moet er monniken bijeenbrengen die leven volgens het ideaal van het peregrinari pro Christo en andere godvrezende broeders. Met andere woorden Susteren wordt gezien als een klooster van hetzelfde type als de stichtingen van Amandus en Remaklus. Het moet een opvangcentrum zijn voor peregrini, niet in de zin van een hospitium, een tijdelijk verblijf voor rondtrekkende missionarissen, maar een punt van definitieve vestiging voor monniken uit den vreemde en voor inlanders, met de bedoeling ze te binden en met hun hulp een klooster te stichten, dat een steunpunt kan zijn voor de kerk en niet minder voor de staat. Eenzelfde politiek gold voor Echternach in welks oorkonden dezelfde termen voorkomen. Waarschijnlijk ook voor Odiliënberg. Maar over dit laatste zijn de gegevens te vaag en te legendarisch. We weten slechts dat het in de negende eeuw bestond en zijn ontstaan toeschreef aan de H.H. Wiros en gezellen en de hulp van Pepijn van Herstal.

Zo liggen de zaken. Het lijkt me niet voorzichtig, verbindingen te leggen met Zuid-Limburg. Ik sluit ze niet uit, maar zie ook geen enkele aanleiding. We lezen weliswaar dat naast de hofmeiers andere „ingenui Franci“, voorname Franken, Willibrord hielpen door schenkingen en kerkebouw, maar als we de oorkonden die er nog zijn op de kaart van het zuiden projekteren, komen we in Noord Brabant en de Belgische Kempen terecht, niet in Limburg.⁶ Als „Friesland“ na de dood van Radboud en de veroveringen van Karel Martel voor de missionarissen open komt te liggen, trekken ze daarheen. Het zuiden verdwijnt aan de horizon. Alleen twee kerkelijke leiders, Gregorius en Alberik, houden verbinding met Susteren en worden er begraven. Dat zal aan hun persoonlijke binding met deze familiestichting moeten worden toegeschreven.

Besluiten wij dit overzicht met het vermelden van 2 documenten uit de laatste jaren van de H. Bonifacius. In een brief van 4 november 751 beveelt paus Zacharias aan de apostel der Friezen, dat er een nieuwe kerkprovincie moet worden opgericht met Mainz als hoofdzetel. Daaronder zullen vijf bisdommen ressorteren: Tongeren (!), Keulen, Worms, Spiers en Utrecht.⁷

Daarvan is niets gekomen. Keulen heeft gewonnen en heeft zich zelfs tegen een bisdom Utrecht verzet. Dank zij Bonifacius is althans het bisdom gered. Paus Sergius had Willibrord tot aartsbisschop benoemd met de bedoeling, dat er in Frisia een nieuwe kerkprovincie zou komen. Volgens Beda heeft hij inderdaad bisschoppen gewijd. Maar kort na zijn dood raakte Utrecht verwoest. In een brief uit zijn laatste levensjaar heeft Bonifacius aan paus Stefanus II gevraagd, het bisdom te redden. In een gloedvol overzicht geeft hij nog eens heel het werk van Willibrord weer⁸. Zijn spoedig gevolgde dood heeft belet, dat Sergius' opdracht werd uitgevoerd. Het bisdom Utrecht is behouden, maar het werd toen geen aartsbisdom. Keulen heeft gezegevierd. Daardoor is heel het gebied onder één bisdom, een veel te groot bisdom, gebleven.

Hoe het ook zij, het christendom heeft zich doorgezet. Dank zij de regering van Karel de Grote is het ook goed gevestigd. Noormannen hebben hun verwoestingen aangericht, maar de kerk hield stand. Zuid-Limburg kreeg steeds meer parochies. In de Karolingische periode is de uitbouw voltooid. De missieperiode was afgelopen.

† C. Damen.

NOTEN:

1. E. de Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, I, Brussel 1945, blz. 119.
2. E. de Moreau, a.w., blz. 124 e.v.
3. Naast de werken van Post (*Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, I, Utrecht-Antwerpen 1957) en De Moreau noem ik nog van Post: *Die Christianisierung des Limburgischen Raumes*, speciell: *Die Frage, in wiefern die Grossgrundeigentümer die Christianisierung gefördert haben*, *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland (AGKKN)* 1961, blz. 234-246. Daarin is op deskundige wijze alle bekend materiaal verwerkt.
4. B. Colgrave en R.A.B. Mynors, *Bede's ecclesiastical history of the English people*, Oxford 1969, boek III, hoofdstuk 13, blz. 252.
5. Jos Coenen, *De drie munsters der Maasgouw: Aldeneyck, Susteren en Sint Odiliënberg*, I, Susteren, in: *Publications . . . 1921*, blz. 21-76; J. Habets, *Bijdragen . . . Susteren*, in *Publications . . . 1869*, blz. 441-567; *De oorkonde van Pepijn: Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, uitgave S. Muller, A.C. Bouwman, K. Heering en F. Retner, Utrecht-Den Haag 1920-1959 (*Ob.St.Ut.*), I, nr. 23. Voor Echternach: *Ob.St.Ut.*, I, nrs 7a, 7b, 13-16 en 38.
6. H.H. Post, *Die Christianisierung* (zie noot 3), blz. 244 e.v.
7. „*Id est Tungris, Coloniam, Warmaciam, Spiratam, Trectis*”, *Monumenta Germaniae Historica (M.G.H.), Epistolae (EPP)*, III, blz. 372 (EPP. 88); EPP. 82, 1 mei 748, noemt eveneens het bisdom Tongeren.
8. M.G.H. EPP, III, brief 109; *Ob.St.Ut.*, I, blz. 42.

Zusters van het Arme Kindje Jezus een eeuw in Simpelveld

Op 2 september 1978 was het honderd jaren geleden, dat de Zusters van het Arme Kindje Jezus in Simpelveld hun intrek namen in het klooster. Tot op heden bleef dit het Generale Moederhuis van de hele congregatie. Door de „Kulturkampf“ onder Bismarck van 1872 tot 1888 waren alle kloosterlingen in Duitsland gedwongen dat land te verlaten. Velen van hen zochten hun toevlucht in het nabije gastvrije Nederland. Zo kwamen de zusters van „Loreto“ naar Simpelveld. Door bemiddeling van de toenmalige pastoor Römken had men in de „Rote Kulen“ een groot stuk tamelijk moerassig land kunnen kopen, dat aan de Kerk behoorde. Met 16 andere eigenaars die in dit gebied land hadden liggen, was men wat de prijs betrof, gauw tot overeenstemming kunnen komen, zodat men een groot aaneengesloten gebied had. Op 2 oktober 1875 had de eerste-steenlegging van het klooster plaats. Deze steen werd gedragen door het tienjarig meisje Maria Herberichs uit café „t Panhuis“ in de Dorpsstraat. Later trad zij onder de naam Remigia bij de zusters in. In 1960 stierf zuster Remigia op 95-jarige leeftijd. Zij was toen de oudste inwoner van het dorp en de enige in het klooster die de stichteres Clara Fey nog gekend had.

Onder architect Hürth uit Aken en aannemer Meens uit Simpelveld werd drie jaren aan het klooster gewerkt. Vele Simpelveldenaren hebben als metselaar, timmerman of op andere wijze aan dit klooster meegewerkt. Op 18 oktober 1879 had de consecratie van de kloosterkapel plaats. Dit geschiedde door de bisschop van Luxemburg, Adames, de opvolger van de verbannen bisschop J.T. Laurent.

De stichteres Moeder Clara Fey was 11 april 1815 in Aken geboren. 2 Februari 1844 stichtte zij de congregatie. Het doel hiervan was verzorging, opvang en opvoeding van de verwaarloosde

*Clara Fey, die in 1844
de congregatie stichtte.*

jeugd.Tengevolge van de oorlogen onder Napoleon had West-Europa sterk geleden. De ontdekking van de stoommachine en de invoering van de mechanische weefstoel in de weverijen en katoenfabrieken had tot gevolg dat vele arbeiders werkeloos werden. Sociale voorzieningen bestonden toen practisch niet. Voor de kinderen waren er geen scholen of andere opvangcentra. Op straat brachten zij hun vrije tijd door of zij werkten onder barre omstandigheden voor een paar centen in de fabrieken. Alleen in Aken al waren in 1840 meer dan 4700 van die arme stakkerds. Clara Fey nam toen met enkele vriendinnen de zorg voor deze kinderen op zich.

Toen in 1872 onder de regering van Bismarck de „Kulturkampf“ losbarstte en de zusters gedwongen waren Duitsland te verlaten, hadden zij er al 22 tehuizen en scholen met 12.000 kinderen. Slechts het klooster in Aken-Burtscheid, dat bestemd was voor de oude en zieke zusters met hun verpleegsters, mocht in Duitsland blijven bestaan. Al de andere kloosters werden opgeheven. Nederland opende toen, zoals het dit voor bannelingen al eeuwen had gedaan, voor hen zijn grenzen. De meesten van de zusters gingen via het Moederhuis in Simpelveld naar andere stichtingen en kloosters in Nederland, o.a. naar Maastricht, of naar het buitenland, o.a. Engeland en Luxemburg.

Met Moeder Clara Fey kwam ook bisschop J.T. Laurent naar Simpelveld. Hij was een grote steun en toeverlaat van de congregatie.¹ Vele kinderen en volwassenen uit het naburige Duitsland werden in de loop der jaren door deze bisschop in de kloosterkapel gevormd. In enkele jaren kwamen er 20.000 met de trein of op een andere wijze naar Simpelveld om daar gevormd te worden, daar dit in Duitsland niet meer mogelijk was. Voor bisschop Paredis van Roermond, die reeds op leeftijd was, was mgr. Laurent een steun, daar hij vele taken van hem overnam: de kinderen uit de omgeving van ons dorp zoals die van Bocholtz, Spekholzerheide, Eys en Ubachsberg werden hier gevormd. Ook zijn er veel priesters in de kloosterkapel gewijd door mgr. Laurent. Op 20 februari 1884 stierf hij en werd op het kerkhof der zusters begraven.

Huize „Loreto“ kreeg voor Simpelveld een bijzondere betekenis door de stichting van een meisjesschool op 4 april 1878. Daarnaast kreeg men de zorg over enkele honderden voogdijkinderen, die door de rechter daar geplaatst waren. De meisjesschool was een van de eerste Bijzondere Scholen in Limburg. De gelijkstelling tussen het Openbare en Bijzondere Onderwijs kwam eerst in 1917 tot stand. De zusters moesten de kosten, die dit Bijzondere Onderwijs met zich meebracht, zelf dragen m.a.w. de gemeente Simpelveld hoefde daaraan niet bij te dragen. De zusters hadden ook nog meebetaald aan personele en andere belastingen. We memoreren nog het grote nut van de Bijzondere

Bewaarschool, die de gemeente ook geen cent gekost heeft. Simpelveld is de zusters veel dank verschuldigd. Een eresaluut aan Huize „Loreto“ is hier wel op zijn plaats.

In 1888 toen de „Kulturkampf“ beëindigd werd, was terugkeer naar het Duitse vaderland weer toegestaan en konden daar weer kloosters gebouwd worden. Toch bleef het Generale Moederhuis in Simpelveld gevestigd. In de loop der jaren werden vanuit Simpelveld 6 nieuwe provincies gesticht met een eigen provinciaal bestuur o.a. de Nederlandse Provincie met het Moederhuis te Maastricht, waaronder ook de stichtingen op Java vielen. Verder België met Borsbeek bij Antwerpen, de Engelse provincie met Southam, Duitsland met Aken-Burtscheid, Oostenrijk met Wien-Döbling en de Noordamerikaanse provincie met het Moederhuis Parkersburg. De kloosters in Luxemburg, Frankrijk en Zuid-Amerika stonden rechtstreeks onder het Generale Moederhuis te Simpelveld. Door de Tweede Wereldoorlog gingen alleen de bloeiende Letlandse huizen verloren. Achter het IJzeren Gordijn had de congregatie geen enkel klooster.

Moeder Clara Fey stierf 8 mei 1894 in Simpelveld. Dezelfde dag overleed ook pastoor Merckelbach. In juli 1916 werd het informatieve proces voor de zaligverklaring van Clara Fey geopend. Op 23 augustus 1934 werd haar gebeente van het kloosterkerkhof naar de kloosterkapel overgebracht. In de rechter zijbeuk naast het koor rust zij in een marmeren sarcofaag. Het eenvoudige opschrift er boven luidt: „Hier ruht in Gott die Ehrwürdige Mutter Clara Fey, Stifterin und erste Generaloberin der Schwestern vom armen Kinde Jesus, geboren in Aachen am 11. April 1815, gestorben in Simpelveld am 8. Mai 1894. Übertragung ihrer Gebeine in die Klosterkirche am 23. August 1934.“

De sterfkamer van Moeder Clara is in haar oorspronkelijke staat gebleven. Een smal bed, een oude leunstoel en een nachtkastje zijn het enige meubilair. In haar werkkamer hangen talrijke portretten, relikwieën en ingelijste brieven. Met vele bekende persoonlijkheden onderhield zij betrekkingen o.a. met Don Bosco, de stichter van de Salesiaanse Orde, die zich het lot aantrok van de verwaarloosde mannelijke jeugd in Italië. Verder zijn er brieven van de pausen Pius IX en Pius X.

In 1928 werd het gouden jubileum niet alleen door het klooster maar door de hele gemeenschap Simpelveld op grootse wijze gevierd. De ouderen kunnen zich nog de grote feestelijkheden met na afloop een schitterend vuurwerk goed herinneren. In vele woningen in Simpelveld hangen nog de gedenkorden met het beeld van Moeder Clara, dat ieder huishouden toen van de zusters ten geschenke kreeg.

Het 75-jarig jubileum in 1953 werd alleen in de besloten kloostergemeenschap gevierd. In dat jaar kende Simpelveld vele jubilea. Alleen het 750-jarig bestaan der parochie werd op groot-

se wijze gevierd o.a. met een schitterend openluchtspel vóór de kerk.

Huize „Loreto“ was zeer bekend om zijn kunstatelier, waar door vele, soms twintig tot dertig kunstzinnige zusters mooie paramenten geborduurd werden. Verder hangen in het klooster prachtige schilderijen van Zuster Amabilis. De wassen Kerstkindjes en andere kerstfiguren, door Zuster Hubertina vervaardigd, zijn ook vermeldenswaard.

In 1928 telde de orde 2070 zusters en 58 kloosters. Op het ogenblik telt de congregatie, die onderverdeeld is in 10 provincies en 2 delegaties, ongeveer 1350 zusters, over een groot aantal landen verspreid. De laatste tijd heeft men, evenals alle andere congregaties, te kampen met een gering aantal roepingen, waardoor de vergrijzing sterk toeneemt. In de missielanden, vooral Indonesië en Columbia treden daarentegen vele nieuwe leden toe.

Het leek ons nuttig aan het eeuwfeest van de zusters in Simpelveld enige aandacht te schenken.

H.N.J.J. van Wersch.

NOTEN:

1. Zie voor zijn biografie: Het Land van Herle, 1954, blz. 69-74.
2. Over de geschiedenis der congregatie zijn verschillende boeken geschreven. Onder andere:
W.G. Creutz Lechleiter S.J., Simpelveld, Een geschiedenis van Licht en Blijdschap, Roermond 1924;
Otto Pfülf S.J., Clara Fey, Freiburg 1907;
G. Vriens: een Nederlandse vertaling van laatstgenoemd werk, 1954;
Watterot, O.M.I., Mutter Clara Fey, Freiburg im Breggau 1917;
een Nederlandse vertaling van laatstgenoemd werk, Roermond 1925;
Hans Berghuis, Clara en de anderen, Voorhout 1958.

Berichten

SCHENKINGEN AAN DE OUDHEIDKUNDIGE DIENST

Schenkeningen werden gedaan door: J.J.W. Schrijen, Brunssum: een mede door hem vervaardigde geluidsband betreffende de „begravenis van de Lange Jan op 21 augustus 1976; J.H. van Meulebrouck, Oirsbeek: een gedenksteen; C. Eggen, Ulestraten: 3 prentbriefkaarten; mejuffrouw Jac. Janssen, Heerlen: 86 bidprentjes; H.M.H. Goossens, Ubach over Worms: 700 bidprentjes; mejuffrouw E.M.M. Ottenhoff, Heerlen: 14 bidprentjes; F.M.P. Wolff, Heerlen: zijn werk „Overzicht van 85 jaar circus in Heerlen; ir. J.C. Schlösser, Heerlen: een 95-tal jaarverslagen, tijdschriften en andere publicaties op sociaal-economisch gebied 1946-1978; ir. P.J.A. Vlas, Heerlen: een 5-tal werken over historische onderwerpen; mevrouw Tacken-Van Wessem, Heerlen: een groot aantal jaargangen van het Rolduc's Jaarboek en andere werken over Rolduc; mevrouw Vlijmincx, Heerlen: een 5-tal boekwerken op archeologisch gebied; gemeentelijke archiefdienst, Tilburg: twee boeken betreffende Heerlen; mejuffrouw G. Heintges, Klimmen: haar scriptie „De Alexandrijnse bibliotheek vanaf haar ontstaan tot Caesar“, 1978; W. Nolten, Heerlen: het werk „Vijfentwintig jaar parochie H. Pastoor van Ars“, Eijgelshoven 1978; Chr. Winants, Heerlen: M. Kessels' werk „Naar 't concours“ (herdruk); mevrouw A.H.J.J. Schwanen-Van Rossum: haar scriptie „Het financiële aspect van de spoorweg Sittard-Heerlen-Herzogenrath 1889-1890“.

BIJeenKOMSTEN WERKGROEP HET LAND VAN HERLE

Op 11 september 1978 sprak de heer drs. F.L. Augustus over de mijnbouw van de abdij Rolduc.

Op 9 oktober hield de heer M.A. van der Wijst een spreekbeurt over het onderwerp „Het notarieel archief als bron van historisch onderzoek“.

Op 13 november gaf de heer ir. C.E.P.M. Raedts een korte uiteenzetting over de rechten op ondergrondse watergalerijen in de mijnbouw, waarna de heer Augustus zijn causerie van 11 september voortzette.

L.G.O.G. KRING HEERLEN

Op 2 september 1978 bezocht de kring de stad Essen met als hoofddoel de expositie over de oude Egyptische kunst „Götter und Pharaonen“. Op 7 oktober werd een bezoek gebracht aan het Töpfereimuseum in Langerwehre bij Düren en de kloosterkerk te Wenau.

Op 16 november tenslotte werd er door dr. A.J. Janssen van de universiteit van Nijmegen een diavoordracht gehouden, getiteld „Via appia, koningin der heerbanen“.

Kroniek

1978

- 20 juli Verwelkoming van de 50.000ste bezoeker –sinds november 1977– aan het Thermenmuseum in Heerlen; het is mevrouw W.E. Asselbergs-Vos uit Hoogerheide (N.B.).

- 31 juli Afscheid van dr. W.M.F. Kimpe, directeur Geologisch Bureau Heerlen, in verband met pensionering.
- 10 aug. J.W. Quint, oud-burgemeester van Brunssum, overleden in de leeftijd van 67 jaar.
- 11 aug. Uitreiking door burgemeester A. Kessen van zilveren erepenning der gemeente Hoensbroek aan Math. Sijstermans.
- 14 aug. Uitgave boekje „Stamboom familie Beaujean te Heerlerheide“ van de hand van H.A. Beaujean.
- 18 aug. Officiële opening nieuwbouw van de dienst gemeentewerken en -bedrijven te Hoensbroek door burgemeester A. Kessen.
- 18 aug. Overhandiging van het EHBO-diploma aan 26 gemeente-ambtenaren van Heerlen door de burgemeester.
- 18 aug. Excursie door Heerlen van burgemeester en wethouders samen met de oude en nieuw raad en ambtenaren.
- 21 aug. H.M.J. Dassen, oud-burgemeester van Sittard, overleden in de leeftijd van 68 jaar.
- 23 aug. Start nieuwbouw van het kantoor Heerlen van de Banque de Paris et des Pays-Bas N.V. (Paribas) op de hoek Geerstraat-Schinkelstraat.
- 28 aug. Aanvang grondwerkzaamheden voor de bouw van een crematorium nabij de begraafplaats Imstenrade in Heerlen.
- 1 sept. Viering 40-jarig onderwijsjubileum van H.N.J.J. (Hubert) van Wersch uit Simpelveld; tevens afscheid in verband met pensionering.

- 15 sept. Benoeming van Nieuwenhagens burgemeester mr. E.W.M. Meyer tot burgemeester van de gemeente Bergen in Noord-Limburg.
- 15 sept. Officiële opening nieuwe gemeentehuis in Voerendaal door de Commissaris der Koningin.
- 15 sept. De Volksuniversiteit Heerlen gaat – in nieuwe vorm – van start na een onderbreking van zeven jaar.
- 16 sept. Opening door wethouder J. Verheugen van Speel-o-theek „Toy-toy“ (uitleen van spelen en materiaal voor geestelijk gehandicapte kinderen) in gebouw van Missionair Centrum aan de Gasthuisstraat in Heerlen.
- 17 sept. Viering slotfeest bij gelegenheid van het gouden bestaan van de Christus Koning-Judas Tadeusparochie te Nieuw-Einde, Heerlen.
- 22 sept. Feestelijke opening nieuwe kantoorgebouw van het weekblad „Uitkijk op de Mijnstreek“ aan de Coriovallumstraat 12 (tegenover het Thermenmuseum) in Heerlen.
- 26 sept. Ontvangst in Heerlens gemeentehuis van oud-strijders van het Amerikaanse leger (Bataljon luchtafweergeschut), die in oktober/november 1944 in en rond Schaesberg waren gelegerd.
- 29 sept. Officiële opening „Woonvorm Schaesberg“ (Melcherstraat), centrum voor lichamelijk gehandicapten van de stichting „Louis-Marie Jamin“, Maastricht.
- 1 okt. Viering 175-jarig bestaansfeest van de parochie H. Jacobus de Meerdere in Bocholtz.
- 6 en 8 okt. Feestviering bij gelegenheid van 75-jarig bestaan Industriebond NKV (Nederlands Katholiek Vakverbond), afdeling Heerlerheide; tevens huldiging van de jubilarissen.
- 9 okt. Officiële opening nieuwe productiehal en hoofdkantoor voor Europa, het Midden-Oosten en Afrika van Cardiac Pacemakers International Europa BV op het industrieterrein De Beitel in Heerlen, door burgemeester J.A.M. Reijnen en mevrouw Annie Pinaud uit Parijs.
- 11 okt. Afscheid van prof. dr. H.G. Manders C.S.S.R. (Wittem), gewoon hoogleraar in de pastoraal-theologie aan de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat te Heerlen, wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.
- 13 okt. Afscheid van G.H. Dirrix, conrector St. Janscollege Hoensbroek, in verband met pensionering.
- 14 en 15 okt. Viering 100-jarig bestaansfeest klooster van de zusters van het Arme Kind Jezus in Simpelveld.
- 15 okt. Het Koninklijk Heerlens Mannenkoor St. Pancratius bestaat 100 jaar en sluit de feestelijkheden af met een gala-avond en huldiging van de jubilarissen in kasteel Hoensbroek; in het kader van dit eeuwfeest wordt de zilveren erepenning van de gemeente Heerlen aan het koor toegekend en ontvangt de koorpresident drs. Eug. Akkerman de onderscheiding ridder in de orde van St. Sylvester.
- 27 okt. Officiële opening nieuwe gebouw van de geïntegreerde basisschool „Mariagewanden“ aan de Hermesweg in Hoensbroek-West door burgemeester A.L.H.M. Kessen.

Register op de inhoud van de jaargang 1978

aflevering 1, januari/maart

Ds. Jakob Jongeneel, een Heerlenaar van buiten (door L.J.G. Schelberg)	1
Uit de diplomatieke loopbaan van Arnold Adriaan, eerste markies van Hoensbroek (door † C. Damen)	7
Pottenbakkersoven te Ubach over Worms en recente opgra- vingen in Nieuwenhagen (door A. Uitterhoeve)	16
Berichten	
- schenkingen aan de Oudheidkundige Dienst	21
- bijeenkomsten werkgroep Het Land van Herle	21
Kroniek	22

aflevering 2, april/juni

De kersteningsperiode van Zuid-Limburg (door † C. Damen)	25
Komt de mijnwerker in de Limburgse geschiedenis boven de grond? (door Hen Damen)	33
Gulikse klachten in de 80-jarige oorlog (door P.J. Haeren)	37
De instelling van de vrije markt te Heerlen (door J.T.J. Jamar)	42
Berichten	
- in memoriam F.X.J.J.M. Schobben (door H.J.M. Frusch)	46
- H.A. Beaujean: "Schetsen uit de geschiedenis van Heer- lerheide"	47
- schenkingen aan de Oudheidkundige Dienst	47
Kroniek	48

aflevering 3, juli/september

Hoe oud is de schutterij "Sint Sebastianus" te Heerlen? (door M.A. van der Wijst)	49
Mijnbouw Neuprick (door S.D. de Boer)	54
De kersteningsperiode van Zuid-Limburg (vervolg) (door † C. Damen)	70
Recente Romeinse vondsten in Heerlen (door J.K. Gielen)	80
Berichten	
- Jos Crott "Tussen Pasen en Nieuwjaar, genealogie van het geslacht Vijgen"	82
- schenkingen aan de Oudheidkundige Dienst	83
- bijeenkomsten werkgroep Het Land van Herle	83
- L.G.O.G. kring Heerlen	83
Kroniek	84

aflevering 4, oktober/december

Van Hoen (tzo Broeck) tot Von und zu Hoensbroech (door P.A.H.M. Peeters)	85
Enkele kanttekeningen bij de Limburgse mijnhistorie (door C.E.P.M. Raedts)	96
De kersteningsperiode van Zuid-Limburg (slot) (door † C. Damen)	101
Zusters van het Arme Kindje Jezus een eeuw in Simpelveld (door H.N.J.J. van Wersch)	106
Berichten	
- schenkingen aan de Oudheidkundige Dienst	110
- bijeenkomsten werkgroep Het Land van Herle	110
- L.G.O.G. kring Heerlen	110
Kroniek	111